

5. Dvadcat' let Konvencii OON protiv korrupcii: postroim mir vmeste protiv korrupcii [Jelektron. resurs]. – 2023. – URL: <https://www.un.org/ru/observances/anti-corruption-day> (data obrashhenija: 12.12.2023).

6. Әубәкір Т. Sovremennye metody protivodejstvija korrupcii. [Jelektron. resurs]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-akm/press/article/details/103824?lang=ru>

7. Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 nojabrja 2015 goda № 410-V ZRK «O protivodejstvii korrupcii» [Jelektron. resurs]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (data obrashhenija: 12.12.2023).

ҒТАХР: 10.15.33

10.51889/2959-6181.2024.75.1.004

ӘОЖ: 342.9

А.А. Калыбаева¹, А.А. Нукушева², А.К. Жанибеков³

¹ Ж. Баласағын атындағы Қырғыз ұлттық университетінің
Қырғыз-Қытай институты

² Қарағанды университеті. Е.А. Бөкетов

³ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТ ИНСТИТУТЫНДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділет институтының өзекті мәселелері қаралады. Азаматтардың әкімшілік шағым нысанында жүгіну құқығының іске асырылуы талданады. Әкімшілік шағым және әкімшілік наразылық, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары сияқты ұғымдар ғылыми айналымға ұшырады, олардың мақсаттары, міндеттері мен функциялары, сондай-ақ адам мен азаматтың құқықтық мәртебесін қамтамасыз етудегі әкімшілік шағым (талап қою) институтының рөлі айқындалады.

Авторлар әкімшілік әділет институтын адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде қарастырады. Зерттеу Қазақстан Республикасында әкімшілік әділет институтының тиімділігін арттыру бойынша қорытындылар мен ұсыныстарды қамтиды.

Түйін сөздер: әкімшілік, мемлекеттік әкімшілік, әкімшілік әділет, азамат, шағым, талап, атқарушы билік, өтініш, сот.

Калыбаева А.А.¹, Нукушева А.А.², Жанибеков А.К.³

¹ Кыргызско-Китайский институт Кыргызского Национального
университета им. Ж.Баласагына

² Карагандинский университет им. Е.А.Букетова

³ Казахский Национальный университет им. Аль-Фараби

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЮСТИЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы института административной юстиции в Республике Казахстан. Анализируется реализация права граждан на обращение в форме административной жалобы. Научному обороту подвергнуты такие понятия, как административная жалоба и административная претензия, их сходства и различия, определяются их цели, задачи и функции, а также роль института административной жалобы (иска) в обеспечении правового статуса человека и гражданина.

Авторы рассматривают институт административной юстиции как эффективное средство обеспечения конституционных прав и свобод личности. Исследование содержит выводы и предложения по повышению эффективности института административной юстиции в Республике Казахстан.

Ключевые слова: администрация, государственное управление, административная юстиция, гражданин, жалоба, требование, исполнительная власть, заявление, суд.

A.A. Kalybayeva¹, A.A. Nukusheva², A.K. Zhanibekov³
¹ *Kyrgyz-Chinese Institute of Kyrgyz National University
named after J. Balasagyn*
² *E.A. Buketov Karaganda University*
³ *Al-Farabi Kazakh National University*

SOME PROBLEMS IN THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE JUSTICE

Abstract

The implementation of the right of citizens to appeal in the form of an administrative complaint is analyzed. Such concepts as administrative complaint and administrative claim their similarities and differences are combined, their goals, objectives and functions are determined, as well as the institution of administrative complaint (claim) in the life of citizens, society and the state.

The authors consider the institution of administrative justice as an effective means of ensuring constitutional rights and freedoms of the individual. The study contains conclusions and proposals to improve the effectiveness of the Institute of Administrative Justice in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: administration, State Administration, state, Administrative justice, complaint, claim, executive power, application, court.

Kipicne. Соңғы уақытта елдегі ең сәтті реформалардың бірі-әкімшілік Әділет институтының құрылуы. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің " халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі " Жолдауында әкімшілік Әділет жүйесі жұмыс істеген сайын ел заңнамасындағы барлық қайшылықтар жойылып, түсініспеушіліктер азаятынын атап өтті. Сонымен, бұл заңның біздің қоғам үшін қаншалықты пайдалы екенін талдау: олардың бірі әкімшілік Әділет институты күшіне енген сәттен бастап қоғамға пайда әкелетінін анық көрсетті.

Ең алдымен, құқықтар беру, міндеттерді жою, тыйымдарды алып тастау жөніндегі өз мәселелерін шешу үшін, егер бұл мәселелер шешілмесе, мемлекеттік органдарға (әкімшілік органдарға) немесе сотқа жүгінуге болады.

Әкімшілік рәсім – әкімшілік жүйенің, лауазымдының әкімшілік істі қарау негізінде шешімдерді қабылдап және орындау жөніндегі, жолданым бойынша не әр кімнің бастамасында жасалатын қызметтері, сондай-ақ оңайлатылған әкімшілік рәсім тәртібімен жүзеге асырылатын жұмыс [1].

Түсінікті болу үшін әкімшілік Әділет институты қолданысқа енгізілгенге дейін азаматтар мен кәсіпкерлер арасында қаралған істердің 85 пайызы бойынша мемлекеттік органдар ұтылғанын, ал бүгінгі күні мұндай істердің 55% -ы кәсіпкерлер мен азаматтардың пайдасына шешілетінін атап өткен жөн. Рас, бұрын мемлекеттік органдар мен жеке азаматтардың құқықтық деңгейі бірдей болған емес. Көп жағдайда қабілетсіз адамдар мемлекеттік органдардың заңгері немесе заңды түрде қаруланған заңды мекемемен дауласу үшін сәйкес келе алмады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негізі, ең алдымен, жаңа конституциялық реформа жағдайында Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік жүйесінің қалыптасуы мен халық арасындағы әртүрлі дау аспектілерін талдауға институционалдық

көзқарас болып табылады. Қазақстан Республикасы әкімшілік әділет институттарының қазіргі жай-күйін талдау оны бағалау және бар қайшылықтарды шешу жолдарын іздеу кезінде әртүрлі әдістерді қолдануды көздейді. Зерттеу барысында интегралды, ситуациялық, нормативтік, құрылымдық-функционалдық, формальды-құқықтық, социологиялық, теориялық-болжамдық, құқықтық модельдеу әдісі және басқа да ғылыми әдістер қолданылды.

Нәтижелер және талқылау. Мемлекет пен қоғамның негізгі заңына президенттік өкілеттіктердің саяси партияға мүшелікпен үйлесімділігіне шектеу енгізілді, сонымен қатар кейбір басқа орталық мемлекеттік органдардың бірқатар басшылары үшін.

Бүгінгі таңда мұндай істерде жекелеген ережелердің орындалуы қатаң бақылауда. Осындай қатаң бақылаудың нәтижесінде біздің азаматтардың құқықтары өз деңгейінде қорғалады. Алматы қаласы Әуезов сотының судьясы Қалима Дуанбекова "Қазіргі уақытта соттар мен сот қызметкерлеріне қатысты түрлі шаралар қолданылуда. Мәселен, өткен жылы біздің соттарымызда" әкімшілік істерді қараудың практикалық мәселелері" тақырыбында арнайы семинар өткізілді, онда біз білікті мамандардың озық тәжірибесімен танысуға мүмкіндік алдық. Біз тәжірибе алмасып, білгендерімізді байытуға тырыстық. Қазіргі уақытта біз кәсіпкерлік субъектілері мен мемлекеттік органдардың қатысуымен дөңгелек үстелдер өткіземіз, өзара сала мәселелерін жиі талқылаймыз. Сондай-ақ "Адам құқықтарын қорғау жөніндегі Тәуелсіз елдің реформалары. "Әкімшілік әділет" құқықтық профилактикалық конференциясы бірнеше рет өткізілді. Мұның бәрі біздің мамандардың біліктілігін арттыруға және білім деңгейін арттыруға мүмкіндік берді".

Өмірді, денсаулықты, бостандықты қорғау құқығы, меншік және басқа да игіліктер ең маңызды болып табылады, азаматтың табиғи, ажырамас құқығы.

Мемлекет бұл құқықты заңдастырады, яғни оның көлемін тұжырымдайды, нақтылайды, оны іске асыру рәсімдерін бекітеді, мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың белгілі бір мерзімде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі шараларды қабылдау міндетін белгілейді және ол Заңмен реттелетін заңды құқыққа айналады.

Екі негізгі туралы жалпылама түрде айтуға болады жеке тұлғаны құқықтық қорғау бағыттары:

- 1) қылмыстардан, азаптаулардан және өзге де заңсыз басқа азаматтардың, заңды тұлғалардың және құқықтары;
- 2) билік субъектілерінің заңсыз және орынсыз әрекеттерінен (негізінен әкімшілік озбырлықтан).

Әкімшілік құқық азаматтарды заңсыздардан қорғауда маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік және муниципалдық әкімшіліктің әрекеттері.

Барлық азаматтар басқа мемлекеттік және муниципалдық органдарға қарағанда қоғамдық әкімшілік органдарымен жиі қарым-қатынас жасайтыны анық. Әкімшілік көптеген басқа билік өкілеттіктерін қабылдайды, шақырады, тағайындайды, алып қояды және барлық күндіз жүзеге асырады. Қоғамдық әкімшілік өте үлкен және ол азаматтардың құқықтарын қоғамдық биліктің барлық басқа субъектілерінен (соттар, прокурорлар және т.б.) бірнеше есе көп бұзады, ал оның бір дұрыс емес әрекеті жүздеген адамға әсер етуі мүмкін.

Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін билік субъектілерінің заңсыз әрекеттерінен қорғау, ең алдымен, мемлекеттік және муниципалдық әкімшіліктің дұрыс емес әрекеттерінен қорғалған.

Қарауға байланысты құқықтық қатынастар азаматтардың өтініштері Конституциямен реттеледі.

Қисынға келер тұстары болғанымен, ең көп шағым әкімдіктердің (3 025, оның ішінде қанағаттандырылғаны – 517), әділет органдарының (2 689, оның ішінде қанағаттандырылғаны – 288) және салық органдарының (475, оның ішінде қанағаттандырылғаны – 266) актілері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жасалған [2].

Азаматтардың мемлекеттік және муниципалды органдарға шағымдармен жүгінуі-жүзеге асырудың және қорғаудың маңызды құралы құқықтарын нығайту, Мемлекеттік аппараттың ағымдағы және ағымдағы шешімдері кезінде қажетті ақпараттың елеулі көзі болып табылады.

Мемлекеттік, шаруашылық және әлеуметтік-мәдени құрылыстың перспективалық мәселелері.

Әкімшілік шағым институтының рөлі орасан зор, өйткені азамат шағым беру арқылы мемлекеттік органдардың шешім қабылдауына өмірдің әртүрлі салаларында әсер ете алады.

Бұдан басқа, мемлекеттік саясатты дамытуға қосқан үлесі шағымдану азаматтардың құқықтарын қорғау құралы. Сот арқылы қорғаумен қатар, әкімшілік қорғау, атқарушы органдардың азаматтың өтінішіне реакциясы және олардың тиісті шаралар қабылдауы арқылы көрінеді, адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызы бар. Әкімшілік органға тек мемлекеттік қана емес, сонымен бірге мемлекеттік басқару саласында өкілеттіктер берілген нысандар да кіреді. Бұл қатарда жергілікті өзін-өзі басқару органы, мемлекеттік заңды тұлға, сондай-ақ, әкімшілік актіні қабылдау, әкімшілік әрекет пен әрекетсіздікті жасау бойынша өкілеттіктер берілген ұйымдар бар [3].

"Шағымдану" терминінің мәні мыналарға байланысты шағым немесе әкімшілік талап қою болып табылады.

Әкімшілік заңнаманы дамыту және оны өмірге тиімді енгізу үшін үлкен әлеует сақталуда. Әкімшілік заңнаманың негізгі мақсаты қатынастарды қағидат бойынша реттеу болып табылады.

Мемлекеттік қызмет көрсету және мемлекеттік органдар жүйесін жетілдіру адам құқықтарын тиімді қамтамасыз ету үшін әкімшілік рәсімдік мәселелер туындайтыны шындық. Мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының әрекеттері мен азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтары бұзулу салдарынан болады.

Шағым-азаматтың өтініші бұзылған әрекетті қалпына келтіру (онсыз органдардың не лауазымдық адамдардың, басқа азаматтардың, олардың құқықтарының, бостандықтарының жалпы мүдделері).

Шағым беру мақсаты-құқықтарды қорғауда және қалпына келтіруде қолданылады. Алайда шағымдардың өзі заңдылықты қамтамасыз етпейді және оның бұзылуын жоя алмайды. Шағым сәйкестік кепілдіктерінің бірі ретінде қарастырыңыз.

Көптеген онжылдықтардағы тәжірибе мен тәжірибелік залдар, бұл азаматтың басты мақсаты шағымды қарау болып табылады. Шағым құқығы азаматтың бұзылған құқығын қорғаудағы жеке мүддесін қамтамасыз етеді.

Әкімшілік шағым (талап қою) институты іс жүзінде келесі үш маңызды функцияны орындайды:

1) Құқық қорғау-азаматтардың құқықтарын қорғау құралы. Сот арқылы қорғаумен қатар, әкімшілік қорғау, атқарушы органдардың азаматтың өтінішіне реакциясы және олардың тиісті шаралар қабылдауы арқылы көрінеді, адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды құралы бар;

2) бақылаушы – тиісті жоғары тұрған әкімшілік органдар (лауазымды адамдар) шағымда (талап қоюда) баяндалған фактілерді мұқият және объективті тексеру;

3) қалпына келтіру – азаматтардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру және қорғау.

Азаматтардың шағымға құқығы барлық азаматтар иелік ететін шағымның жалпы құқығына және адамдарға қылмыстық, азаматтық процеске, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуге қатысушы ретінде ұсынылған шағымға арнайы құқыққа бөлінеді.

Еркенұр Қонысбайдың ойынша, «Қарапайым халық пен мемлекеттік орган бір бірімен соттасқан жағдайда осы Әкімшілік әділет институты арқылы қаймықпай кез келген азамат өз құқығын қорғай алады», - деп айтты [4].

Жалпы шағым құқығы іс жүзінде азаматтың абсолютті, шектеусіз, бөлінбейтін құқығы болып табылады. Қабілетті адам кез-келген уақытта, кез-келген мағыналы мәселе бойынша шағым бере алады. Жалпы шағымға құқық мазмұны бойынша шектелмейді. Кез-келген іс-әрекетке, сондай-ақ органдар, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар қызметкерлерінің дұрыс емес деп саналатын әрекетсіздігіне шағым жасалуы мүмкін.

Шағымның тақырыбы Заңды ғана емес, сонымен қатар орынсыз немесе әдепсіз әрекеттер. Азаматтардың хаттарында көбінесе мәселелерді әділетсіз шешу, тиісті анықтықтың болмауы, әдепсіздік, сыни ескертулерге назар аудармау және т. б. шағымның мәні азаматтың өзінің де, басқа адамдардың да құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін әрекеттер болуы мүмкін. Көбінесе азаматтар жеке әкімшілік актілерге шағымдану құқығын пайдаланады, нормативтік актілердің заңсыздығы туралы шағымдар аз кездеседі, дегенмен азаматтардың актінің авторына немесе басқа құзыретті органға жүгінуі заңды.

Шағымға жалпы құқық әкімшілік шағымға және сот шағымына бөлінеді.

Әкімшілік әділет институтының негізгі нысанасы жария-құқықтық қарым-қатынастар бойынша жасалатын даулар [5].

Әкімшілік шағым – бұл әкімшілік немесе бақылау-қадағалау органына берілген шағым, бұл ежелгі уақытта айтылғандай, "бастықтардың шағымы".

Шағым – бұл біртұтас ұғым, бірақ оның екі жағы бар. Шағымның материалдық-құқықтық жағы оның негізгі элементінде – жәбірленуші азаматтың кінәлі лауазымды тұлғаға деген талабында жатыр. Бұл талап субъективті материалдық құқыққа сүйенеді, егер лауазымды тұлға азаматтың құқығын бұзбаса, шағымсыз өмір сүре алады. Бірақ егер құқық бұзылып, жәбірленуші әкімшілік органға шағым түсірсе, онда оның әкімшілікке деген талабы негізделген деп болжанады және бұл болжам әкімшілік орган тексереді.

Ол үшін азамат шағым беруге, яғни басқару органына құқықты қорғау туралы талап қоюға міндетті – бұл оның іс жүргізу жағы.

Қорытынды. Қазақстанда жаңадан құрылып жатқан конституциялық және әкімшілік Әділет еліміздің құқықтық мемлекет құрудағы маңызды қадамдарын көрсетеді. Құқықтық саясат тұжырымдамасы негізінде осы құқықтық институттардың қалыптасуы жүйелі, жоспарлы, өнімді, мақсатты әрекеттердің болуын анықтайды. Сонымен қатар, бұл институттар тарихи жағдайларда уақтылы жаңғыртылған инновациялар болып табылады. Мемлекеттік басқаруда осы институттардың көмегімен адам құқықтарын қорғаудың тиімді жүйесі іске асырылады. Қазақстан Республикасында Конституциялық соттың құрылуы елеулі өзгерістер енгізді және конституциялық бақылау органына жүгінуге құқығы бар субъектілерді кеңейтуге мүмкіндік берді. Мұндай өтініштерді қарау тәртібі конституциялық қорғаудың ең тиімді тетігі болып саналады. Жеке тұлғаның өзіне қатысты қолданылатын нормативтік құқықтық актінің конституциялылығын тексеру үшін конституциялық сотқа жүгінуге құқықтық мемлекеттегі адам құқықтарының конституциялық мәртебесін арттырады.

Әкімшілік әділет – ең ірі реформаның бірі. Әр шешім, жасаған әр қадам жұртқа түсінікті болуы тиіс. Әкімшілік әділетті енгізген елдерде барлық салада оң өзгерістер болған [6]. Әкімшілік Әділет институты конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде қалыптасады. Әкімшілік соттардың конституциялық нормалар мен өзге де нормативтік актілерді терең түсінуге бағытталған іс-әрекеттері және олардың нақты дауларда ақиқатқа қол жеткізу жөніндегі қызметі Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырады және адам құқықтарының мәртебесін жаңа деңгейге көтереді. Қазіргі уақытта әкімшілік төрелікте даулар нысанасының күрделілігіне байланысты немесе тек заңнама тұрғысынан азаматтық іс жүргізуді қарауда қалатын істердің соттылығы бойынша мәселелер әлі анықталған жоқ. Ол үшін азаматтық іс жүргізу заңнамасына өзгерістер енгізе отырып, әкімшілік іс жүргізу заңнамасына жаппай сипаттағы дауларды енгізу қажет. Жалпы, ел билігі

аталған институттарды тиімді бақылау мен басқаруды жүзеге асыруда "Әділ Қазақстан", "Халық үніне құлақ асатын мемлекет" тұжырымдамаларының шынайы мазмұнын ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 29.06.2020 жылғы №350- VI ҚРЗ Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
2. Билік пен қоғамның сенімді институты // <https://egemen.kz/article/307872-bilik-pen-qoghamnyh-senimdi-instituty> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
3. Әкімшілік әділет институты – заман талабы // zanmedia.kz/zha-aly-tar/63539/ (Жүгінген күн: 21.02.2024)
4. Әкімшілік әділет институтындағы кейбір мәселелер // https://alashainasy.kz/kukutyk_reforma/akmshlk-adlet-institutyi-halyik-umtn-aktadyi-208636 (Жүгінген күн: 21.02.2024)
5. Әкімшілік әділет жүйесін жетілдіруге жасалған қадам // <https://tolqyn.kz/kogam/20244-kmshlk-dlet-zhyesn-zhetldruga-zhasalan-adam.html> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
6. Әкімшілік әмірге емес, әділетке жүгінетін кодекс // zanmedia.kz/zha-aly-tar/61797/ (Жүгінген күн: 21.02.2024)

References:

1. ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 29.06.2020 жылғы №350- VI ҚРЗ Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
2. Bilik pen qogamnyh senimdi instituty // <https://egemen.kz/article/307872-bilik-pen-qoghamnyh-senimdi-instituty> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
3. Әкімшілік әділет институты – заман талабы // zanmedia.kz/zha-aly-tar/63539/ (Жүгінген күн: 21.02.2024)
4. Әкімшілік әділет институтындағы кейбір мәселелер // https://alashainasy.kz/kukutyk_reforma/akmshlk-adlet-institutyi-halyik-umtn-aktadyi-208636 (Жүгінген күн: 21.02.2024)
5. Әкімшілік әділет жүйесін жетілдіруге жасалған қадам // <https://tolqyn.kz/kogam/20244-kmshlk-dlet-zhyesn-zhetldruga-zhasalan-adam.html> (Жүгінген күн: 21.02.2024)
6. Әкімшілік әмірге емес, әділетке жүгінетін кодекс // zanmedia.kz/zha-aly-tar/61797/ (Жүгінген күн: 21.02.2024)